

Zoon*Politikon*

KARL R. POPPER

LECȚIA SECOLULUI
TRECUT

Un dialog cu GIANCARLO BOSETTI,
urmat de două conferințe despre statul democratic și libertate

Introducere de GIANCARLO BOSETTI

traducere din limba italiană de FLORIN DUMITRESCU

Comentarii de MIHAELA CZOBOR-LUPP, IULIA MOTOC,
CAMIL-ALEXANDRU PÂRVU și CRISTIAN PREDA

ZOO* POLITIKON*

Colecție coordonată de Cristian PREDA

Karl R. Popper

LA LEZIONE DI QUESTO SECOLO

© 2008 University of Klagenfurt / Karl Popper Library.

All rights reserved

© Baroque Books & Arts®, 2019

Imaginea copertei: Stela LIE

Conceptie grafică © Baroque Books & Arts®

Lector: Rodica CREȚU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POPPER, KARL RAIMUND

Lecția secolului trecut: un dialog cu Giancarlo Bosetti, urmat de două conferințe despre statul
democratic și libertate / Karl R. Popper; introd.: Giancarlo Bosetti;

trad. din lb. italiană de Florin Dumitrescu

coment. de Mihaela Czobor, Iulia Motoc, Camil-Alexandru Părvu și Cristian Preda. -

București: Baroque Books & Arts, 2019

ISBN 978-606-8977-53-9

I. Bosetti, Giancarlo (pref.)

II. Dumitrescu, Florin (trad.)

III. Czobor, Mihaela (coment.)

IV. Motoc, Iulia (coment.)

V. Părvu, Camil-Alexandru (coment.)

VI. Preda, Cristian politică (coment.)

Tiparul executat de Master Print Super Offset

Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse
fără acordul scris al deținătorului de copyright, conform Legii Dreptului de Autor.

INTRODUCERE

În toiul unei lungi sesiuni de interviu, pe care mi l-a acordat în casa lui din Kenley, sat din Surrey aflat la o oră depărtare de Londra, după ce discuția a revenit asupra criticilor sale la adresa marxismului, Karl Popper s-a ridicat deodată de la masa de lucru și m-a invitat să-l urmez în bibliotecă. Ocolirăm un mare pian cu coadă, acoperit în întregime cu cărți, dintre care unele lăsate deschise. Alte cărți, mai voluminoase, erau așezate pe niște pupitre metalice. Mă uitam și la unele, și la altele, curios să aflu ce anume studiază (filozofi presocratici, memoriile lui Dalai Lama, criza rachetelor din Cuba), dar Popper mă luă de braț și mă duse în fundul camerei, lângă rafturile destinate lui Marx, pline cu ediții engleze și germane din secolul al XIX-lea ale operei acestuia, legate în piele, cu titluri gravate cu aur. Era fondul de cărți cel mai vechi din întreaga bibliotecă, aflată la capătul opus locului în care filozoful, la cei optzeci și nouă de ani ai săi, a adunat exemplare, în toate limbile, ale propriilor lucrări. Popper mi-a arătat tomuri ale *Capitalului* pe care le studiasse încă de la șaptesprezece ani. Dar se vede că nu acesta era motivul întreruperii discuției, din moment ce tocmai atunci scoase la iveală un volumaș de dimensiuni mai mici. Era ediția

englezească din 1913 a lucrării *Mizeria filozofiei*. O răsfoi, în căutarea unui pasaj de el știut, apoi mi-o arată, deschisă la pagina 117: „Să vedem ce scrie aici.” Și citi una dintre frazele de încheiere a cărții pe care Marx a publicat-o în 1847 la Paris, polemizând cu *Filozofia mizeriei*, publicată de Proudhon cu un an în urmă. Tema tratată este „dezrobirea clasei exploatate”, a proletariatului, care „implică [...] în mod necesar crearea unei societăți noi”, ce are loc când „potențialul productiv deja dobândit și raporturile sociale existente se exclud unele pe celelalte”. „Constituirea în clasă socială a elementelor revoluționare presupune existența tuturor forțelor productive care puteau fi generate în sânul vechii societăți.” Dar, din acest pasaj care introduce conceptul de „revoluție totală” și prevestește sfârșitul situației antagoniste, Popper ținu să remarcă un anumit punct, unde întrevedea străfulgerarea unui dubiu, ca și cum acolo, în mintea lui Marx, s-ar fi ivit pentru o clipă întrebarea-cheie, în stare să-i răstoarne întregul eșafodaj teoretic: „Înseamnă oare că, în urma prăbușirii vechii orânduiri, va exista o nouă dominație de clasă, care se va coagula într-o nouă putere politică?”¹.

Această interogație conține probabil nucleul esențial al problemei comunismului, în sensul că tocmai ideea sfârșitului oricărui conflict social și politic s-a dovedit incompatibilă cu democrația, cu principiul libertății opiniilor contrare și cu consecințele acestora. Dar, după acel semn de întrebare, Marx răspunde pur și simplu: „Nu.” „Iată cum – spuse Popper – Marx atinge cu o întrebare această colosală problemă. Iar apoi ce face? Răspunde «nu», fără a furniza vreo explicație, nici măcar o tentativă

¹ Citatele în original provin din ediția italienească: K. Marx, *Miseria della filosofia. Risposta a „La filosofia della miseria” di Proudhon*, trad. L. Maitan, Roma, Samonà e Savelli, 1968, pp. 215-16.

de explicație, cum ar fi trebuit să facă în continuare, demonstrând motivele prin care își susține cu atâta convingere prevestirea. Acum știu că acest răspuns al lui Marx s-a dovedit fals.”

Popper a fost un mare adversar al lui Marx și al comunismului, al oricărei pretenții de afirmare a unui proiect politic pe baza cunoașterii legilor devenirii istorice; el este teoreticianul societății deschise, cel care a văzut în evenimentele din 1989 și din 1991 o confirmare a valabilității principalelor sale critici la adresa marxismului. A început să formuleze acele critici încă din 1919, de la vârsta de șaptesprezece ani, după o scurtă perioadă în care ideologia comunistă – venită mai ales pe filiera pacifistă a revoluționarilor ruși – reușise să-l seducă, prinzându-l și pe el „ca pe un șoarece în cursă”. Este chiar ceea ce povestește în acest interviu, întregind cu bogate elemente inedite evocarea acelei perioade, deja întreprinsă în cartea sa de memorii¹. Acele critici aveau să fie pe deplin exprimate în *The Open Society and Its Enemies* din 1945, publicată în traducere italienească de abia în 1974². Dar o confruntare actuală cu ideile lui Popper este interesantă nu doar prin recapitularea punctelor forte ale atacului său la adresa marxismului. Motivele pentru care m-am hotărât să-l interviuez sunt în principiu două: unul vizează istoria, altul – teoria politică.

Primul motiv este legat de întrebarea pe care, din '89 încoace, doream să i-o adresez unui filozof în stare să conceapă deja, la scurt timp după Revoluția din Octombrie,

¹ V. cea mai recentă ediție franceză: K. Popper, *La quête inachevée*, Paris, Presses Pocket, 1989.

² K. Popper, *La società aperta e i suoi nemici. Hegel e Marx falsi profeti*, Roma, Armando, 1974, 2 vol.; ediția românească avea să întârzie și mai mult: K.R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, trad. D. Stoianovici, București, Humanitas, 1993, 2 vol. (n. tr.).

o critică a comunismului marxist în termeni astăzi împărtașiți, în punctele esențiale, de aproape întreaga comunitate intelectuală contemporană. Regimul comunist, născut chiar în anii tinereții lui Popper, a durat aproape cât cei nouăzeci de ani ai acestuia, i-a străbătut aproape toată viața, cât a fost ea de lungă. Voiam să-l rog pe Popper, cel care căpătase atât de devreme convingeri extrem de clare privind natura erorii întruchipate de acel regim, ce atitudine luase de-a lungul vremii față de atâția oameni, mai ales față de intelectuali, neabătuți de la niște convingeri contrare. Mă întrebam dacă un răstimp atât de îndelungat al unei evoluții istorice, bazate pe o teorie (istoricismul marxist), căreia îi identificase dispozitivele capabile să-i explice deopotrivă amploarea și eroarea¹, nu i-a indus cumva un soi de fatalism sau de frustrare. Și, în general, la ce bun să înțelegi o greșeală în toată complexitatea ei, dacă apoi greșeala se repetă atât de multă vreme? Pus în fața acestei întrebări, Popper a evitat să abordeze în mod direct chestiunea, poate doar la un moment dat, pentru a extrage din ea încă un argument împotriva istoricismului. În fond, se poate crede despre el că e un om care a așteptat pe marginea râului să vadă cum se duc la vale cadavrele dușmanilor săi. Dar niciun element din această imagine nu i se potrivește lui Popper: nici cadavrele, nici dușmanii, cu atât mai puțin râul. Cadavrele, nu, deoarece el vede în nonviolență fundamentul civilizației. Dușmanii, nu, deoarece polarizarea istoriei și a politicii între prieteni și dușmani este chiar una dintre principalele acuzații pe care le adresează marxismului. Și nici râul, nu, deoarece această reprezentare a istoriei, ca apă curgătoare al cărei izvor și gură de

¹ Cf. Popper, *La quête inachevée*, p. 44, unde marxismul este definit ca „o profeție istorică îmbinată cu un apel implicit la următorul comandament moral: contribuie la realizarea inevitabilului”.

vărsare se cunosc, este considerată de Popper responsabilă pentru un număr enorm de crime. „Momentul prezent este cel în care istoria ia sfârșit, iar noi nu suntem deloc în stare să scrutăm viitorul în ideea că l-am putea prevedea urmărind curentul. Tot astfel, nu putem nici să ne spunem în gând: dintotdeauna am știut că fluviul va trece pe aici.” Potrivit lui Popper, ideii de societate deschisă îi corespunde aceea de viitor deschis. Se pot trage multe învățăminte din trecut, dar nu există nimic care să îndreptățească proiectarea lui în viitor, în scopul anticipării evenimentelor următoare. Pretenția de a afla cursul istoriei viitoare goleşte prezentul de responsabilitate morală, îi transformă pe oameni în executori ai unui „destin” iminent. Pentru antiistoricismul radical al lui Popper, însăși ideea unui „sens” al istoriei, a unei „direcții” în care se îndreaptă evenimentele, este o „idioțenie periculoasă”, întrucât atrage cu sine o legitimare a violenței, a arbitrarului, cel mai mare rău care-i poate fi dat omenirii să-l suporte. Se explică atunci și refuzul lui Popper de a se pune în situația celui care spune „știam eu că așa are să se întâmple”. Nu e vorba despre o paradă de modestie, despre o stânjeneală de circumstanță. De fapt, Popper este sincer satisfăcut de colapsul comunismului. E vorba însă despre faptul că, din punctul lui de vedere, convingerea unora că suntem purtați de valul istoriei este condamnată, în orice formă a ei, indiferent dacă se referă la o acțiune politică sau artistică. Dacă marxismul era purtătorul speranței în comunism ca mișcare efectivă ce abolește starea de fapt existentă, în temeiul cunoașterii „legilor” devenirii și al unei tehnologii care îngăduie modelarea materiei sociale, aceasta nu poate îndreptăți o convingere proiectată în mod contrar: sfârșitul comunismului nu presupune punerea în aplicare a altor „adevărate” legi ale istoriei. În sprijinul acestei considerații, pe care am putea-o defini ca antinecesitară, nu doar ca antiistoricistă, Popper face, pe parcursul interviului, două

afirmații care îndeamnă la meditație. Prima: că regimul sovietic ar fi putut dura și mai mult, poate pentru totdeauna, și că sfârșitul său nu s-a datorat unei legi sau unei predestinări, ci unei serii precise de fapte și decizii ale unor oameni în carne și oase. A doua: că ideologia marxistă și existența unei puteri comuniste au necesitat o ideologie antimarxistă și anticomunistă și că, de-a lungul deceniilor acestui secol, s-a dus o confruntare între două ideologii, amândouă, dintr-un anumit punct de vedere, „în egală măsură nebunești”. Această afirmație se pretează mai multor dezvoltări, pe care merită să le explorăm. De altfel, dacă împărtășim ideea existenței unor elemente de „nebungie” în ambele ideologii – fără a reduce cu nimic responsabilitățile atribuite marxismului de către Popper –, deznodământul falimentar al regimurilor inspirate de proiectul marxist nu implică ideea ca lumea să fie încredințată ideologiei care le-a combătut, nici măcar pentru rolul avut de aceasta în timpul confruntării. Chiar neglijând politicile reacționare și conservatoare care utilizau anticomunismul în scopul combaterii mișcărilor democratice de stânga – imposibil de asimilat comunismului, fiind de fapt contrare acestuia –, acea afirmație indică posibilitatea ca gândirea liberală să-și asume, sau să recupereze, o funcție care, din Octombrie încolo, s-a diminuat continuu.

Iar acest raționament ne conduce la motivul al doilea, cel teoretico-politic, pentru care am considerat interesantă pentru momentul actual întâlnirea cu Popper și gândirea sa: a identifica în liberalismul său urme ale unei posibile rezolvări a problemei politicii și a stângii politice; a verifica dacă lungă paranteză comunistă nu a ascuns posibile căi alternative, dacă nu cumva anumite opțiuni politice importante, capabile să îmbine principii de libertate și emancipare socială, au fost înăbușite și puse în umbră de confruntarea dintre liberalismul anticomunist și comunism. Dacă, în general, o stângă de factură democratică,

socialistă și liberală, care până acum părea mai degrabă o utopie, poate ține de domeniul posibilului. După cum scrie Popper în memoriile sale, în legătură cu perioada care a urmat desprinderii sale de comunism:

Am rămas încă mulți ani socialist, chiar și după momentul repudierii marxismului. Dacă împletirea socialismului cu libertățile individuale ar fi cu putință, eu și astăzi aș fi socialist. Pentru că nu există nimic mai bun decât o viață modestă, simplă și liberă într-o societate egalitară. Mi-a trebuit ceva timp să-mi dau seama că acesta nu era decât un vis frumos; că libertatea este mai importantă decât egalitatea; că încercarea de a instaura egalitatea pune în pericol libertatea și că, sacrificându-se libertatea, nu se realizează domnia egalității printre cei care au fost asupriți¹.

Probabil că Popper ar confirma și astăzi aceste cuvinte din 1974: împletirea socialismului cu libertățile individuale este doar un vis. Din interviu reiese foarte clar că el nu este un adept al renunțării la posibilitățile și implicațiile acțiunii politice, când are de răspuns la întrebări legate nu de echilibrul dintre libertate și egalitate, ci dintre piața liberă și protecția socială. Perspectiva sa se vedește a fi în acest caz foarte diferită de cea a liberalismului abstenționist. Revelatoare este și critica sa la adresa lui Gorbaciov, pentru tentativa acestuia de a institui o bursă de valori la Moscova, înaintea reformelor politice menite să dea viață statului de drept. Semnificativă pentru o anumită orientare pronunțat intervenționistă este și provocatoarea sa invocare a cenzurii asupra mijloacelor de comunicare în masă, în slujba unei educații în spiritul nonviolenței. Gândirea lui Popper în această privință – a echilibrului dintre stat și

¹ *Ibidem*, pp. 46-47.

piață – părea favorabilă, deși cu destule precauții, unei concepții pragmatic-politice de tip intervenționist, democratic și gradual, încă din *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Cu greu s-ar putea însă identifica în respectiva carte indicații atât de nete pentru acțiunea politică, precum cele ilustrate de acest interviu. Ele presupun o decizie la nivelul guvernării, îndreptată spre scopuri, chiar la scară internațională (eliminarea bombelor atomice, controlul natalității, educația), care cu greu s-ar fi încadrat, nu doar în formatul teoretic al „societății deschise”, ci chiar și în spiritul aceluia liberalism atât de puternic îndreptat către restrângerea câmpului acțiunii publice. Aceste diferențe se explică prin natura problemelor actuale, dar și prin colapsul sistemului de state comuniste.

Că sfârșitul comunismului are consecințe relevante nu doar în viața publică, ci și în teorie, și mai ales în extrem de vasta arie a gândirii liberale, a rezultat și mai clar din recente afirmații ale lui Isaiah Berlin, gânditor care, pe plan politic, prezintă anumite afinități cu Popper. Berlin, cu șapte ani mai tânăr decât Popper, nu a trăit, precum acesta, o perioadă, fie și scurtă, de adeziune la marxism și comunism. În timpul copilăriei, familia sa a aderat cu entuziasm la Revoluția Democratică din Februarie, dar a fost apoi direct afectată de venirea la putere a bolșevicilor. Atitudinea sa față de marxism și de evoluția teoriei politice a acestuia a fost de curând amplu reconstituită într-un interviu pe care i l-a acordat lui Steven Lukes¹. Celebrul eseu conținând ideile istoricului despre *Patru concepte de libertate*², căruia îi datorăm diferențierea între libertate pozitivă și libertate negativă, avea drept scop fundamental

¹ Apărut în revista *Iride*, Florența, Il Ponte alle Grazie.

² Berlin, *Quattro saggi sulla libertà*, Milano, Feltrinelli, 1989, pp. 185-241. V. și ediția românească de la Humanitas, 1996, pp. 200-257 (n. tr.).

atenționarea împotriva pericolelor unui proiect politic concentrat pe libertatea pozitivă, libertatea de a face și de a fi, cu alte cuvinte o afirmare a calităților și conținuturilor care pot fi atribuite existenței umane. Ținta centrală a criticilor sale era tocmai proiectul marxist, iar poziția pe care o apăra, ca pe o ultimă reductă, era cea a libertăților negative (absența restricțiilor care, extinsă până la consecințele sale ultime, coincide în economie cu politica de *laissez-faire*). Libertatea pozitivă era prezentată ca „adevăratul vinovat”¹ pentru toate relele, deși astăzi Berlin afirmă: „Ar fi trebuit să subliniez faptul că libertatea pozitivă este un ideal la fel de nobil și de fundamental ca și libertatea negativă.”² De unde rezultă că, și pentru acest important exponent al doctrinei liberale a secolului XX, dotarea acțiunii politice cu scopuri și conținuturi concrete – caracteristică a stângii – este la fel de necesară ca și apărarea principiilor libertății individuale în fața abuzurilor puterii³.

Revoluția din '89 a țărilor din Est pare să fi avut, așadar, consecințe importante asupra gândirii politice. Sfârșitul amenințării reprezentate de sistemele politice autoritare și de sistemele economice etatiste pare să fi marcat și sfârșitul repulsiei, predominante în gândirea liberală, față de acțiunea politică intervenționistă asupra societății și economiei. S-au întâlnit de atunci încoace tot mai puține situații în care polaritatea public/privat să se suprapună polarității sistem socialist/sistem capitalist. Cu toate că politicile economice și sociale impuse de mișcarea socialistă democratică de tip occidental, de mișcările de stânga în general, erau cu totul diferite și independente de economiile planificate și de politicile partidelor comuniste aflate

¹ Berlin, *op. cit.*

² Cf. interviului citat în nota 1 de la p. 12.

³ Pentru această concepție a stângii, v. lucrarea mea *Il legno storto e altre cinque idee per ripensare la sinistra*, Venezia, Marsilio, 1991.

la putere în Est, multe dintre propunerile de extindere a sferei de acțiune publică au fost inevitabil asimilate comunismului, suspectate de autoritarism și respinse, chiar cu riscul renunțării la unele decizii politice oportune. Astăzi e clar că asupra politicilor de ocupare a forței de muncă și de protecție socială se proiecta umbra experiențelor socialismului real, amenințarea unor forme incipiente de totalitarism, de înăbușire a inițiativei private și a libertăților individuale. Că apoi această suprapunere era alimentată special cu intenția de a susține anumite interese private, chiar și când amenințarea „comunistă”, reprezentată în general de expansiunea statului social și de măsurile redistributive, se dovedea cu totul lipsită de consistență, acest fapt nu scade mult din importanța fenomenului. În situația determinată de existența regimurilor comuniste, pendularea între public și privat, între acțiunea politică și politica de inacțiune, între stat și piață, între stânga și dreapta era substanțial perturbată în raport cu situația ideală de prezența câmpului magnetic comunist, în dauna poziției de stânga. Firește, ar trebui cercetată și posibilitatea unei influențe în sensul opus (intervenția directă a regimurilor din Est în evenimentele politice din Occident, dar mai ales rolul ideologiei comuniste în impulsionarea unei părți a mișcării muncitorești din Europa occidentală. E suficient să ne gândim la atracția mitului lui Stalin în perioada postbelică), dar ceea ce merită subliniat este modul în care situația actuală pare să stimuleze gândirea liberală, în sensul cel mai larg, în deplasarea ei în direcția intervenționismului, ca și cum ar fi în sfârșit cu putință ocuparea unui spațiu care fusese perceput ca fiind util, dar evitat, ca fiind primejdios.

Lista priorităților politice actuale furnizată de Popper în acest interviu presupune, mai ales în privința educării în spiritul nonviolentei, o puternică legitimare a acțiunii publice, până la revendicarea, ca atare exprimată, a cenzurii în tutela copiilor. Deși concluzia politică propusă de filozof

nu este unanim împărtășită – asupra acesteia discuția rămâne deschisă, printre altele, și datorită unor cercetări întreprinse în Statele Unite¹ –, este important pasajul care îi permite lui Popper să-și formuleze cererea fără să „devieze” cu nimic de la „spiritul liberal”. Acest lucru e posibil într-un stat de drept imaginat nu doar ca o garanție că individul va fi protejat, în fața violenței, de autoritatea statului, dar și ca rezultat al unui proces de civilizare care se bazează pe o aversiune generală față de violență, pe un acord general de a o evita. Ceea ce solicită cultura, instruirea, normele etice care inspiră comportamentul și reacțiile cetățenilor, precum și educația copiilor. Astfel conceput, statul de drept este pentru Popper o prioritate absolută: dacă procentajul indivizilor care contravin acestui acord general depășește un anumit prag, statul de drept este amenințat sau se prăbușește pur și simplu. Cu cât cota de violență în societate va fi mai mare, cu cât va slăbi mai mult acordul general pentru a o elimina, cu atât mai mult vor trebui extinse măsurile politice de tip represiv. Eliminarea violenței, care pentru Popper este sarcina principală a statului de drept, poate fi înfăptuită pe această cale, dar mai există o cale ce pare mai strâns legată de concepția liberală: cea care protejează și cultivă înclinația firească spre nonviolență. Recurgerea la măsuri dure asupra comunicării în masă, precum cenzura, îi apare lui Popper ca o măsură indispensabilă pentru stăvilirea unui atare proces degenerativ. Și ele trebuie însoțite de politici educative care să susțină statul de drept.

Ideea de stat de drept ajunge astfel să includă „substanța socială”, în sensul stratificării culturale și etice pe generații. Iar tutela statului de drept justifică acțiuni politice care să reconstituie și să înnoiască substanța socială care îl

¹ *Big World, Small Screen. The Role of Television in American Society*, Lincoln-London, University of Nebraska Press, 1992.

alimentează. Problema e dacă acest procedeu ar putea fi extins astfel încât să includă în conceptul de stat de drept și elementele fundamentale care definesc procesul de civilizare: nu doar atitudinea cetățenilor față de evitarea violenței în relațiile sociale, ci și dotarea cu acel minimum de venituri, cultură, informații și spirit civic care constituie condițiile participării la viața publică. Susținerea statului de drept, apărarea și dezvoltarea acestor condiții în cadrul societății, ca premise ale acesteia, derularea unui proces de civilizare – toate acestea pot indica o anumită definiție a ansamblului de scopuri ale acțiunii politice. Nu este exclus ca însuși curentul de gândire de stânga, în căutarea unor sinteze capabile să-i definească pe baze noi funcționalitatea, să poată identifica elemente utile în argumentările pe care Popper le propune în aceste pagini despre statul de drept, cel puțin în plan metodologic. Odată cu năruirea utopiei socialiste, după falimentul unui experiment istoric care și-o asumase drept scop, stânga pare a fi obligată să renunțe să mai făgăduiască o răscumpărare într-o societate alternativă. Stânga se dovedise, de-a lungul timpului, capabilă să reîmprospăteze resursele morale ale acțiunii publice, implicarea în concreta ameliorare a societății, precum și motivațiile ideale care au impulsionat atâția bărbați și femei în urmărirea unor țeluri mai generoase decât cele identificabile cu interesele lor imediate. Meditația asupra ideilor expuse de Popper aici, ca și în alte lucrări¹, poate stimula cercetarea

¹ Cf. de asemenea K. Popper – K. Lorenz, *Viitorul este deschis*, București, Editura Trei, 1997, mai ales paginile dedicate felului în care oamenii practică schimbarea, prin asumarea de riscuri, prin tentative și greșeli cu care caută soluții noi la problemele ivite. Căutarea unei lumi mai bune este descrisă de Popper ca parte din „aventura viului”. „Dorința noastră, speranța noastră, utopia noastră au fost dintotdeauna descoperirea unei lumi ideale. Acestea sunt aproape niște date înscrise în noi de un soi de selecție darwinistă.”

unei descrieri adecvate a scopurilor. Iar concepția despre statul de drept ce transpare de aici poate fi confruntată cu folos cu concepția despre stânga ca promotoare a drepturilor, ca purtătoare a tendinței de împlinire și dezvoltare a dreptului de cetățenie¹. Pentru a-și completa înțelegerea concepțiilor lui Popper despre democrație, despre limitele dintre stat minimal și stat paternalist și despre mass-media, cititorul va găsi în apendice un eseu al său din '88, *Observații despre teoria și practica statului democratic*, precum și un alt eseu din '89 despre *Libertate și responsabilitate intelectuală*, ambele inedite în Italia.

Popper dezvoltă aici critica adusă înțelegerii democrației ca putere a poporului, mai pe larg decât o face în interviu, reluând celebra deosebire dintre „cine” e la putere și „cum” se exercită puterea. Un important punct de vedere despre efectele deplasării de accent în gândirea liberală, evocate mai sus, se află în paginile în care filozoful, plecând de la Kant, caută un punct de echilibru între concepția negativă a tutelării libertății și necesitatea de a legitima forme relativ cuprinzătoare de intervenție a guvernului. În spațiul atât de strâmt dintre pretențiile întemeiate ale ideii de stat minimal (care pun în valoare critica adusă tentației puterii publice de a dicta regulile fericirii cetățenilor) și neajunsurile unui stat maximal sau paternalist care ar înăbuși libertățile, Popper insistă asupra evidenței faptului că acțiunea publică nu poate să evite îngrădirea libertăților cetățenilor din rațiuni morale. Dificultatea stă în faptul că „totuși, [...] din principiu și din motive morale, fără paternalism treburile nu merg”. Fie că e vorba despre legarea obligatorie a centurilor de siguranță, despre interzicerea

¹ Mă refer la o direcție de studii amplu dezvoltată în ultimii ani și în Italia. În acest sens, amintesc cea mai recentă lucrare: Giovanna Zincone, *Da sudditi a cittadini*, Bologna, Il Mulino, 1992.

fumatului în locurile publice, despre hotărârea măsurilor pentru apărare, ordine publică sau perceperea de taxe pentru finanțarea statului social, acțiunea politică se deosebește inevitabil de ideea abstractă a statului minimal. Se impune așadar o verificare amănunțită a limitelor acestei incursiuni în domeniul paternalismului, fixând, de exemplu, criteriul: „Paternalism, dar nu mai mult decât este moralmente necesar”. Se impune luarea în considerare a idealului utopic al statului minimal, care va continua să existe, „chiar și numai ca principiu normativ” pentru abordarea unui compromis, prin care, „în locul unei superiorități morale a principiului statului minimal față de statul paternalist, cu pretențiile sale morale, revenim la vechea opoziție dintre stat și libertate și la regula antidictatorială a lui Kant de a nu limita libertatea mai mult decât este obligatoriu”.

Acea parte a interviului pe care Popper a dedicat-o declinului sovietic și rolului lui Andrei Saharov, înainte de întoarcerea care avea să-l facă protagonist al răsturnării democratice din Uniunea Sovietică¹, a stârnit polemici și a întâlnit multe obiecții². Acuzațiile aduse savantului rus sunt extrem de grave și neașteptate, o drastică inversare a considerațiilor aceluiași Popper despre Saharov, într-un discurs ținut la New York, la celebrarea celei de-a șaizecea aniversări a acestuia. Argumentările filozofului în legătură cu evoluția crizei din '62 din Cuba, cu intențiile lui Hrușciov și cu modul în care, în viziunea lui Popper, specialistul în fizică nucleară și-a depășit îndatoririle sunt

¹ Cf. *La superbomba del falco Sacharov*, în *L'Unità*, 5 decembrie 1991, p. 17.

² Printre altele, replica lui Norberto Bobbio, care găsește în paginile recente ale lui Popper o „critică în exces”, după acel „elogiu în exces”, cum i se pare a fi fost discursul din 1981, deplânge faptul că în acuzele lui nu figurează conceptul de „descurajare”, care a caracterizat strategiile de apărare în epoca echilibrului terorii nucleare. Cf. interviului cu Bobbio, *Difendo Sacharov. Non era un criminale*, în *L'Unità*, 6 decembrie 1992, p. 2.

supuse analizei istoricilor și oamenilor de știință. În interpretarea reevaluării activității lui Saharov de către Popper e interesant de amintit că, în discursul de la New York, el saluta în persoana lui Saharov un „mare gânditor, un mare filantrop, un mare erou și, mai ales, un mare om plin de sinceritate. Dorim – continua Popper – să-i spunem că suntem fericiți că s-a născut, că este în viață și că luptă pentru o lume mai bună.” Popper considera atunci că savantul rus, al cărui rol hotărâtor în producerea bombei cu hidrogen îi era cunoscut, se comportase ca fizicienii atomiști occidentali care emisesea acel *Bulletin of the Atomic Scientists*, în baza căruia efortul de realizare a armelor nucleare era legat de conștientizarea problemelor pe care ele le reprezentau pentru omenire. Și afirma că „din 1957, poate chiar mai devreme, Saharov își dedicase viața făcând tot posibilul ca să reducă cel mai îngrozitor pericol pentru omenire”. Popper împărtășea deci, în acea perioadă, justețea motivelor pentru care lui Saharov i se conferise Premiul Nobel pentru Pace în 1975. Mai mult, Popper vedea în cazul lui Saharov paradigma acelei atitudini autocritice și tolerante care se traducea în capacitatea „de a-și schimba în mod radical opinia”; și, de aici, diferența esențială „dintre gândirea dogmatică și gândirea critică”¹. E vorba despre acea atitudine de revizuire critică periodică a propriei teorii, din nefericire atât de rară, dar demonstrată de Saharov nu doar în domeniul științific, ci și în teoriile sociale și politice. În acel moment, desigur, Popper n-avea știință de ceea ce avea să afle citind *Memoriile*² lui Saharov, începând cu o mai justă precizare a poziției fizicianului, în cadrul dezbaterii din Uniunea

¹ Citatele provin din K. Popper, *The Importance of Critical Discussion. An Argument for Human Rights and Democracy*; in „Secular Humanist Bulletin”, vol. 2, nr. 1, iarna 1981-82.

² A. Saharov, *Memoirs*, Londra-Sidney, Hutchinson, 1990.

Sovietică, care dusesse la decizia producerii „marii bombe” cu hidrogen¹, identică, dar în sens opus cu atitudinea „șoimului” american Teller și în contrast cu cea a lui Oppenheimer.

În încheiere, nu se poate trece sub tăcere datoria acumulată, cel puțin până în anii șaptezeci, de cultura italiană, deopotrivă de dreapta și de stânga, față de Karl Popper și de gândirea sa politică, prin nepromovarea, ba chiar prin întârzierea difuzării unui text precum *Societatea deschisă și dușmanii ei* până în 1974². Această situație a fost influențată atât de hegemonia istoricismului, marxist ori nu, puternic combătută de filozoful vienez, cât și de întârzierea cu care cultura de stânga s-a eliberat de povara stalinismului.

GIANCARLO BOSETTI

¹ Asupra acestui punct insistă Fedor Burlatsky în lucrarea sa *Khrushchev and the First Russian Spring*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1991, în special pp. 257-62.

² Face excepție în panorama culturii italiene atenta și ampla semnalară a lucrării lui Popper făcută de Norberto Bobbio la puține luni după publicarea cărții: *Società chiusa e società aperta*, în *Il Ponte*, an II, nr. 12, decembrie 1946, pp. 1039-46.

CUPRINS

INTRODUCERE	5
LECȚIA SECOLULUI TRECUT	21
1. Pacifismul, războiul, întâlnirea cu comunismul	23
2. Principalele critici la adresa marxismului	31
3. Evenimentele din '62, Saharov, Hrușcirov și declinul sovietelor.....	35
4. Agenda politică actuală, statul de drept și copiii	48
5. Din nou împotriva istoricismului: viitorul este deschis	62
APENDICE. DESPRE STATUL DEMOCRATIC ȘI LIBERTATE	71
Observații despre teoria și practica statului democratic.....	73
1. Literatură, știință și democrație: o interdependență? 73	
2. De la prima carte publicată în Europa la revoluția lui Gutenberg.....	75
3. Succese și insuccese ale democrației ateniene	76
4. Democrația n-a fost niciodată puterea poporului, nu poate fi și nici nu trebuie să fie așa ceva	78
5. Problema fundamentală: guvernul trebuie să poată fi destituit fără vărsare de sânge	82

6. Libertatea și limitele ei	84
7. Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill	84
8. Stat minimal sau stat paternalist?.....	87
9. Dreptul minorilor	92
10. Cum se poate rezolva problema birocrăției civile. Birocrația militară	93
11. Speranța tineretului.....	94
12. Optimismul și pericolul comunicării în masă	95
Libertate și responsabilitate intelectuală.....	96
COMENTARII	111
Mihaela Czobor-Lupp. Educația ca temei al valorilor liberale	113
Iulia Motoc. Responsabilitatea intelectualilor în postcomunism	125
Camil-Alexandru Pârvu. Legitimitatea politică.....	133
Cristian Preda. Memorie și democrație.....	143

În colecția ZOON POLITIKON au apărut:

Din Țara Măgarilor. Însemnări, Ștefan Zeletin

Libertatea anticilor și libertatea modernilor, Benjamin Constant

Morala secretă a economistului, Albert O. Hirschman

În colecția ZOON POLITIKON vor apărea:

*Abandon, contestare și loialitate. Reacții față de declinul firmelor, organizațiilor
și statelor*, Albert O. Hirschman

Autobiografie intelectuală, Friedrich von Hayek

Capitalismul și dușmanișii. Ce înseamnă laissez-faire?, Ludwig Von Mises

Considerații despre guvernarea Poloniei și despre proiectul de reformare a acesteia,
Jean-Jacques Rousseau

Limitele statului și alte scrieri politice, Edouard Laboulaye

Reflecții asupra revoluției din Franța, Edmund Burke

Discurs despre servitutea voluntară, Étienne de La Boétie

MADE BY
Baroque

Zoon* POLITIKON*

Aristotel spunea că omul e în mod natural o ființă politică – zoon politikon. Sub acest titlu punem laolaltă cărți clasice despre politică și lucrări originale despre societatea de azi, despre guvernare și partide, despre cetățean și sisteme electorale, despre cultură politică și ideologii, despre speranțe și frici.